



KISFIAM! NEM HALLOD, AMIT MONDOK??!!

VAGY NEM ÉRTESZ MAGYARUL???!!!

AVAGY A BESZÉDPERCEPCIÓ ÉS A FONOLÓGIAI TUDATOSSÁG

Összeállította: Sárközi Judit

Társadalmunk – így szűkebb közösségeink, a család és az iskola – működésének alapja a kölcsönös kommunikáció. Természetesnek vesszük, elvárjuk, hogy ez funkcionáljon, és felháborodunk – amint a címlapon látjuk –, ha valamiért porszem kerül a gépezetbe. Hajlamosak vagyunk feltételezni a másik hibáját, netán szándékos „alkalmi süketségét”. Ám amikor a gyereknél azt tapasztaljuk, hogy a kölcsönös akarat ellenére kudarcot vall tanítási szándékunk, el kell gondolkoznunk a miérteken. Erre tesztek most kísérletet.

A kölcsönös kommunikáció sikeressége a beszédprodukción és a beszédpercepción megfelelő működésén múlik.

BESZÉDPRODUKCIÓ:

- ▶ gondolkodás, fogalomalkotás – a fejben;
- ▶ lexikális hozzáférés (a megfelelő szó/szavak kiválasztása a saját szótáramból) + grammatikai rendszer (az anyanyelv fejében lévő szabályai alapján összefűzöm);
- ▶ artikuláció, prozódia... („kihangosítom”, jól érthetővé alakítom).

A beszédprodukciónban jelentkező hibák általában könnyen felismerhetők, és viszonylag könnyebben korrigálhatók.

BESZÉDPERCEPCIÓ (-FELDOLGOZÁS):

- ▶ beszédészlelés:
 - akusztikai szint (fizikailag észlelem a hangot),
 - fonetikai szint (a hallott beszédhangot azonosítom),
 - fonológiai szint (az elemzett beszédhangot hozzárendelem a fejemben meglévő valamely fonémához);
- ▶ beszédértés:
 - szemantikai szint (megfejttem a jelentést),
 - szintaktikai (értelmezem a grammatikai összefüggéseket),
 - asszociációs szint (összekapcsolom a korábbi tapasztalataimmal).

A fenti folyamatokat további részképességek működése teszi még bonyolultabbá, így sérülékenyebbé is:

- ▶ szeriális észlelés (az időben egymás után elhangzott beszédhangokat megfelelő sorrendben azonosítom),
- ▶ auditív differenciálás (a legkisebb különbségeket – zöngés/zöngétlen, hosszú/rövid, egyéb képzésbeli különbségek...– is észlelem),
- ▶ ritmusészlelés (észlelem a szó- és mondathatárokat, szüneteket, versritmust) stb.

A beszédészlelés, beszédértés megfelelő szintű működése elengedhetetlen feltétele az írás- és olvasástanulásnak, a későbbiekben pedig minden tanórai tevékenységnek. Gyakran előfordul, hogy sokáig rejtve maradnak a beszédpercepcións problémák, a gyermek környezete félreértelmezi a tüneteket: játékoságnak, figyelmetlenségnek, „rendetlenkedésnek”

értelmezve azokat, illetve maga a gyermek (és a támogató szülő) nagy erőfeszítéssel igyekszik kompenzálni azokat.

Mit tehetünk, ha felébred bennünk a gyanú?

Ha alaposan végiggondoltuk: megtettük – tanár, szülő, gyerek egyaránt –, ami tőlünk telik, és a problémák nem szűnnek, nem átmenetiek, akkor kezdeményezzük a gyermek szakértői vizsgálatát a pedagógiai szakszolgálatnál. A vizsgálatok különböző részképesség-területekre irányulnak, köztük a beszédészlelésre, beszédértésre. A szakértői véleményben a GMP-vizsgálat eredményei mutatják meg, ha a beszédpercepció területén zavar diagnosztizálható.

GMP-diagnosztika:

- ▶ a 3-13 éves gyermekek számára,
- ▶ a beszédpercepció, az anyanyelv-elsajátítás folyamatának megvilágítására,
- ▶ az anyanyelv hangzó és írott formájának elsajátításához szükséges részfolyamatok működésének (vizuális észlelés, rövid idejű vizuális memória, kézdominancia, lateralitás) vizsgálatára alkalmas eljárás.

A vizsgálat az alábbi területekre irányul, amelyek közül a szakértő vélemény is kiemelheti a lényeges elemeket.

- ▶ GMP-1: a hallás vizsgálata a G-O-H hallásvizsgálóval. Ép hallás esetén a teszt lehetőséget nyújt a globális észlelés megítélésére.
- ▶ GMP-2: mondatazonosítás zajban – akusztikai észlelés mérése, a feladat = ismétlés.
- ▶ GMP-3: szóazonosítás zajban – akusztikai-fonetikai szint + lexikális hozzáférés vizsgálata, a feladat = ismétlés.
- ▶ GMP-4: szűrt mondatok azonosítása – leszűkített frekvenciatartományban (mintha telefonból hallanánk) a fonetikai szint vizsgálata, a feladat = ismétlés.
- ▶ GMP-5: gyorsított mondatok – a fonológiai észlelés vizsgálata, kb. 25%-os gyorsítással, a feladat = ismétlés.
- ▶ GMP-6: természetes mondatok azonosítása.
- ▶ GMP-7: a vizuális észlelés vizsgálata – az ajakmozgások azonosítása beszédhanggal suttogott szavakban.
- ▶ GMP-8: a rövid idejű verbális memória vizsgálata szóismétléssel.

- ▶ GMP-10: a szeriális észlelés vizsgálata – 10 értelmetlen hangsor (logatom) ismétlése egyszeri hallás után (hasonlít idegen szó tanulásához!).
- ▶ GMP-11: szókincsaktivizálás – nem a szókincsre fókuszál, hanem hogy milyen gyorsan fér hozzá a szóhoz! A módszer: fonetikai asszociáció = meghatározott szókezdettel kell adott időegység alatt értelmes szavakat aktiválni.
- ▶ GMP-12: a szövegértés vizsgálata – az életkori sajátosságoknak megfelelő, rövid szöveg meghallgatása, amelyet tíz, szóban feltett kérdés követ.
- ▶ GMP-13: a kézdominancia vizsgálata.
- ▶ GMP-14: A beszédritmus észlelésének vizsgálata – versritmus visszaadásával.
- ▶ GMP-15: A centrális (szintetizálási) működés vizsgálata – fülhallgatóval.
- ▶ GMP-16: A mondatértés vizsgálata – két kép közül ki kell választani azt, ami a mondat értelméhez illik.
- ▶ GMP-17: A beszédhang-differenciálás vizsgálata – hasonló képzőmozzanató hangzó párok megkülönböztetése értelmetlen szótagokban.
- ▶ GMP-18: A transzformális észlelés vizsgálata – a beszédhang és a hozzátartozó vizuális jel (ez esetben nem betű!) összekapcsolása.

A beszédpercepció vizsgálata során a következő megállapítások lehetségesek az egyes területeken: életkorának megfelelően működik / elmaradott / zavart.

A FEJLESZTÉSHEZ HASZNÁLHATÓ KÖNYVEK

- ▶ Imre Angéla; Gósy Mária: Beszédpercepció fejlesztő modulok
- ▶ László M. Ágnes: Auditív észlelés
- ▶ László M. Ágnes: Beszédészlelés

GYAKORLATOK A BESZÉDÉSZLELÉS FEJLESZTÉSÉRE KISISKOLÁS KORBAN

- Szavak, szókapcsolatok, hangsorok ismétlése
 - Rövid szavak ismétlése (3-5-...10 szó)
 - Hosszú szavak ismétlése
 - Hibafelismerés (rosszul ejtett szó javíttatása)
 - Értelmetlen hangsorok ismétlése
 - A gyermek által kitalált értelmetlen hangsor ismétlése
- Szóismétlés sűgás alapján
 - Ismert szavak nagy szájmozgással (kezetben megadhatunk egy-egy főfogalmi kategóriát segítségül), erősebb suttogással
 - Csak a szájmozgásról ismerjék fel a szót
 - A gyermek maga is sűgjon
- Szógyűjtés
 - Rövid szavak gyűjtése
 - Hosszú szavak gyűjtése
 - Szógyűjtés kezdő hangkapcsolat megadásával (pl. por, pocak, posta...)
 - Szógyűjtés kezdő szótag megadásával (pl. kabát, kalap, kanyar...)
 - Szógyűjtés a kezdőhang megadásával
 - Szógyűjtés az utolsó hang megadásával (cica, kutya, szita...)
- Hangfelismerés, differenciálás
 - Időtartam: hosszú/rövid – izolált hangokkal, szótagpárokkal majd szavakkal
 - Zöngés/zöngétlen – taktilis észleléssel erősítve a gégén
 - Hangzópárok differenciálása (s/sz, zs/z, cs/c, ty/t....)
 - Hang felismerése szavakban
 - A hang helyének megtalálása a szóban
- Szókeresés – kiegészítések, befejezések – kezdetben képanyaggal segíthetünk
 - Az utolsó hang hiányzik (abla.)
 - Az első hang hiányzik (.eruz)
 - Az utolsó szótag hiányzik (isko..)
 - Az első szótag hiányzik (..lipán)
 - A szó magánhangzóit ejtjük csak (e-e-o = telefon)
 - Robotnyelv: izoláltan ejtett hangok egybeolvasztásával kell szót alkotni (c i c a)
 - Mondatba foglalt szótöredék kiegészítése (A ku... ugat.)
- Mondatismétlés
 - Mondatpiramis (Újabb és újabb bővítvényekkel kiegészített mondatok)
 - Prozódiai elemekre fókuszált ismétlés (hangsúly, hanglejtés, hangerő, hangmagasság, tempó...)
- Mondatok szavakra, szavak szótagokra, hangokra bontása
 - „Lelépjük” a szavakat
 - Szavanként egy-egy építőköckét teszünk sorba
 - Letapsoljuk a szót szótagokra bontva, jelöljük

- A hangok hívóképének segítségével tördeljük hangokra a szavakat, jól megkülönböztetve technikájában, jelölésében a szótagolástól
- Mondókázás
- Egyenletes járással, ritmuskísérettel

FONOLÓGIAI TUDATOSSÁG

Az utóbbi évtizedekben egyre több kutatás bizonyította, hogy a beszédészlelésre épülő fonológiai tudatosság szoros összefüggésben van az olvasástanulás sikerességével.

Tapasztalhatjuk az olvasni tanuló kisgyereknél, hogy van egy olyan szakasza az olvasásnak, amikor a szó betűit a megfelelő hangokkal egyeztetve, ezeket a hangokat szintetizálva jut el a szó jelentéséhez: *l – ó → ló*. Ez az a bizonyos fonológiai szint, amikor a vizuális kép és a kiejtett hang között kialakul a kapcsolat, körvonalazódik az agyban az adott FONÉMA. Az olvasás későbbi szakaszában már automatizálódik ez a folyamat – kinél gyorsabban, kinél lassabban –, kezdetben még halkán, majd magában betűzget, később azonban a szó vizuális képe is elég a szemantikai hozzáféréshez (Gósy 2005).

Csépe Valéria meghatározása szerint a fonológiai tudatosság a szavak belső szerkezetéhez való hozzáférést, a beszédhanggal történő manipuláció képességét jelenti. A 6-7 éves kor körül kialakuló metanyelvi tudatosság egy eleme ez, amikor is megjelenik a gyermekek gondolkodásában a NYELV mint létező, de elvont fogalom, annak alkotóelemei körvonalazódnak, képes a nagyobb beszédegységet kisebb elemekre bontani, azokkal műveletek végezni. Ennek a tudatos hozzáférésnek a lépcsőfokai:

- ▶ felismerés,
- ▶ azonosítás,
- ▶ produkció,
- ▶ velük végzett szándékos műveletek.

A fonológiai tudatosság fejlődése – akárcsak az olvasás és a helyesírás – szoros kapcsolatban áll más tényezőkkel is. Magyarországon leginkább a beszédészlelést vizsgálták eddig. A beszédészlelés szintjei (akusztikai, fonetikai és fonológiai szint) mellett a beszédészlelés részterületei is befolyásolhatják a fonológiai tudatosság szintjeit. A ritmusészlelés például befolyásolja a szótagok szegmentálását, a szeriális észlelés pedig a beszédhangokkal történő manipulációt (Gósy 2005). A beszédészlelésen kívül egyéb kognitív tényezők fejlettségétől is függ a fonológiai tudatosság fejlődése. Ilyen tényezők a munkamemória, a hallási figyelem, de a fonológiai tudatosságot mérő tesztekben szerepet játszhat a számolási készség, az összehasonlítási és a kategorizálási képesség is.

Jordanidisz Ágnes vizsgálatai alapján a magyar anyanyelvű gyermek fonológiai fejlődésében a következő sorrend állítható fel az olvasástanulás megkezdése előtt:

- szótagszintézis,
- szótagelhagyás,
- beszédhang-izolálás,
- szókezdő beszédhang-hangcsoport leválasztása,
- beszédhang-szegmentálás,
- beszédhangszintézis,
- rímkeresés,
- hosszú beszédhang azonosítása,
- beszédhang-manipuláció.

Ez a fejlődési sorrend azért informatív a számunkra, mert támaszt ad ahhoz, hogy megfigyeljük, a gyermek melyik szinten mutat elmaradást. Ezek a tevékenységek jelen vannak mind az olvasástanítás folyamatában, ám a későbbiekben is érdemes foglalkozni velük, mert az olvasási képesség és a fonológiai tudatosság kölcsönösen hat egymásra.

A FEJLESZTÉSHEZ HASZNÁLHATÓ KÖNYVEK

Magyariné Várbíró Zita- Szabóné Vékony Andrea – Szatmáriné Mályi Nóra: Hang-lépcső

Kovács Ágnes: Beszédépítő

GYAKORLATOK A FONOLÓGIAI TUDATOSSÁG FEJLESZTÉSÉRE KISISKOLÁS KORBAN

Mondattudatosság

- ▶ Leporellók, képregények közös olvasása – egy kép – egy mondat
- ▶ Mondatlépés – tőmondatok ismétlése = 1-1 lépés – a mondat fogalmának kialakítása
- ▶ Kérdezz – felelek játék
- ▶ Analógiás mondatok - tőmondat bővítése azonos mondatrészsel (tárgy/ minőségjelző...) – képek alapján/ „fejből”
- ▶ Mondatpiramis – a mondat fogalmának „tágítása”

Szószintű tudatosság: tudás arról, hogy a mondatok szavakból állnak és ezekkel a szavakkal műveletek végezhetők

- ▶ Mese közben koppintson ha a következő szót hallja: kakas.
- ▶ Elmondott szöveg gondolatokra (mondatokra) bontása.
- ▶ Megkezdett mondatok egyetlen szóval való kiegészítése.
- ▶ Mondatisméltés szószámlással (minden szót egy korong jelöl)
- ▶ Szóban szavak keresése (akar, karfa, fukar, takar)

Szótagszintű tudatosság: a szavak szótagszerkezetének kihallása, a szavak szótagokra bontásának képessége

- ▶ szótagszámlálás (pl. korongból kirakás)

- ▶ csoportosítás szótagszám alapján
- ▶ szavak szótagokra bontása
- ▶ szótagok összekapcsolása szavakká
- ▶ szótagok el-, és kihagyása
- ▶ adott szótag kihallása szavakból (pl. van-e „ház” kórházban)
- ▶ összetett szavak szótagjainak cseréje (pl. vasszeg szegvas, méhkas-kasméh)

Fonéमतudatosság

A szavak hangalakjával való tudatos műveletvégzés képességének fejlesztése:

- ▶ kezdő hang meghatározása,
- ▶ utolsó hang meghatározása,
- ▶ fonémaszámlálás,
- ▶ szavak fonémákra bontása,
- ▶ fonémák összekapcsolása szavakká,
- ▶ fonémák el-, és kihagyása,
- ▶ fonémák cseréje, helyettesítése.

A tanórai és a fejlesztő munka során a legfontosabb, hogy a gyerekek nyelvi érzékenysége, észlelése és kreativitása megnyíljon. A felsorakoztatott feladatok egy része időszakonként jelen van a tanítási órákon, de az idő haladtával a tantervi követelmények háttérbe szoríthatják a készségfejlesztést. Azonban szem előtt kell tartani folyamatosan a motiváció fenntartását, a feladattudat, feladattartás alakításán keresztül a figyelemkoncentráció erősítését, a verbális munkamemória fejlesztését, a meglévő szókincs aktivizálását, annak hatékony bővítését. A feladatok megválasztásakor a fő szempont, hogy illeszkedjen a gyerekek kognitív képességeihez és a fonológiai tudatosság alakulásának természetes menetéhez. Ha kellő figyelmet fordítunk a beszédészlelés, beszédértés, fonológiai tudatosság folyamatos, játékos fejlesztésére, megalapozzuk és a későbbiekben megerősítjük az olvasás – írás – szövegértés mechanizmusát, ami biztosítéka lehet annak, hogy a címlapon látott kép és mondat háttérében „mindössze” a gyermek korai vagy időszerű kis- vagy nagykamaszkori pimaszsága áll.

